

УДК 373

ВЗАЄМОЗВ'ЯЗОК ЦІННІСНОГО САМОВИЗНАЧЕННЯ ТА МОТИВАЦІЇ ДОСЯГНЕННЯ У СТУДЕНТІВ УНІВЕРСИТЕТУ

С.В. Горчинський, кандидат педагогічних наук, доцент кафедри технологічної освіти та інформатики Чернігівського національного педагогічного університету імені Т.Г. Шевченка

У статті розглядається проблема розвитку мотивації досягнення у студентів різних курсів і факультетів в умовах університетської освіти. Розглянуто основні моменти, що характеризують співвідношення понять "професійне самовизначення" та "особистісне самовизначення".

***Ключові слова:** професійна освіта, мотивація досягнення, ціннісне самовизначення, професійне самовизначення, особистісне самовизначення.*

Постановка проблеми у загальному вигляді. На сьогоднішній день у філософії досить точно визначено вихідні теоретичні позиції щодо цінностей, їх сутність, природу та походження. Цінність у філософській літературі найчастіше визначається як важливість, потрібність, позитивна значимість об'єкта для суспільства та окремої особистості. Значний внесок у розробку аксіології внесли роботи філософів та соціологів В.А. Василенка [2], О.Г. Дробницького [3], В.П. Тугаринова [10] та ін.

У педагогічній літературі проблема ціннісної орієнтації особистості розглядається разом з концепцією змісту освіти. У структурі змісту освіти виділений досвід емоційно-ціннісного ставлення до світу. У складі навчального предмета розглядається основний блок знань і процесуальний блок, що включає оціночні знання; визначено об'єкти, до яких необхідно формувати ціннісне ставлення у процесі викладання дисциплін.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Окремі сторони питання про цінності в педагогічній літературі висвітлені Р.А. Акановою [1], А.К. Марковою [7], Ю.В. Шаровим [11]. У цих дослідженнях розглядається проблема розкриття значимості наукових знань для студентів, проте не

визначено підстави, згідно з якими виокремлено ті або інші аспекти значущості.

Мета статті. розгляд проблеми розвитку мотивації досягнення у студентів різних курсів і факультетів в умовах університетської освіти. Саме у цьому віці, на наш погляд, розвиток мотивації досягнення можливий шляхом реалізації свободи вибору і ряду інших педагогічних умов максимально співвіднесених з потребами, прагненнями та цінностями особистості. Крім того, специфіка університетської освіти дає найбільші можливості для такої роботи.

Виклад основного матеріалу. У соціально-психологічному аспекті студентство порівняно з іншими групами населення відрізняється найбільш високим освітнім рівнем, найбільш активним споживанням культури і високим рівнем пізнавальної мотивації. У той же час студентство – соціальна спільність, яка характеризується найвищою соціальною активністю і досить гармонійним поєднанням інтелектуальної та соціальної зрілості. Врахування цієї особливості студентства лежить в основі ставлення викладача до кожного студента як партнера педагогічного спілкування, цікавої для викладача особистості. З погляду особистісно-діяльного підходу студент розглядається як активна особистість, яка самостійно організовує свою діяльність, як суб'єкт педагогічної взаємодії. Студенту властива активна спрямованість пізнавальної і комунікативної активності на розв'язання конкретних професійно орієнтованих завдань.

Студент виступає в якості суб'єкта навчальної діяльності, яка, як вже зазначалося, перш за все визначається мотивами. Два типи мотивів характеризують переважно навчальну діяльність – мотив досягнення та пізнавальний мотив. Останній являє собою основу навчально-пізнавальної діяльності людини. Ця діяльність виникає в проблемних ситуаціях і розвивається при гармонійній взаємній взаємодії студентів та викладачів. Мотивація досягнення у навчанні визначається усвідомленим вибором засобів для ефективного вирішення педагогічних завдань.

Усвідомлення особистістю об'єкта як цінності веде до виникнення бажання, прагнення ближче познайомитися з ним, використовувати його для задоволення своїх потреб.

Зв'язок інтересу з цінністю для особистості багато дослідників у своїх роботах розвивають думку І.П. Павлова про те, що організм встановлює зв'язок між життєво важливими, а не будь-якими подразниками.

Так, наприклад, Г.І. Щукіна зазначає: "Предметом інтересу для людини є далеко не все, а лише те, що має для нього необхідність, значимість та привабливість" [12, с. 7].

Ряд авторів розглядають та аналізують специфіку пізнавальних інтересів старшокласників та студентів [4; 33]: якщо старшокласникам цікаво те, що вимагає самостійного мислення, то у студента виявляється разом з цим і інтерес до теоретичних проблем, методів наукового дослідження, до самостійної пошукової діяльності щодо вирішення складних завдань. Виникає пізнавальний інтерес до людини, її місця у світі, її стосункам з іншими людьми, інтерес до питань світобудови, етичних норм та інших проблем світобудови та суспільства.

Цікавий висновок про спрямованість інтересів старшокласників робить Г.І. Щукіна [12]. Вона зазначає, що інтересам старшокласників до людини та самопізнання відповідає цикл гуманітарних предметів. У них вони отримують відповіді на важливі питання життя та відносин людей. Основне призначення вивчення предметів гуманітарного циклу реалізується у прагненні учнів сформуванню власні погляди на життя, зміцнитися в тих чи інших переконаннях. Інтерес до гуманітарних предметів носить яскраво виражене особистісне забарвлення, спрямованість на пізнання людини як соціальної істоти, людських відносин та суспільства. Мотиви, пов'язані з розумінням важливості природничих предметів для розвитку особистості старшокласників, на думку авторів, виявляються досить слабкими.

Серед стимулів пізнавального інтересу, пов'язаних з відносинами між учасниками навчального процесу, ми виокремили:

- створення емоційного тону;
- емоційність самого викладача;
- педагогічний оптимізм;
- змагання;
- заохочення.

Необхідно звернути увагу на важливість емоційного компонента у формуванні пізнавального інтересу. Розробляючи комплекс педагогічних засобів розвитку мотивації досягнення, ми розуміємо, що найкращий дидактичний матеріал буде "неживим", якщо він не став внутрішніми переконаннями викладача. Найважливішою умовою виникнення мотиву до досягнення поставленої мети або завдання є наявність інтересу до предмета самого педагога, захопленість ним, глибока переконаність у його силі, гуманістичної спрямованості.

Ми вважаємо, що можна висунути припущення про вплив мотивації досягнення на формування інтересу студентів до майбутньої педагогічної діяльності. Майбутнім вчителям в процесі навчання пропонуються, як правило, готові цілі і завдання, які вони повинні розглянути самостійно. При цьому нерідко студенти вирішують завдання виходячи зі свого життєвого досвіду. Технології, що розглядаються, орієнтовані головним чином на формування умінь і навичок, а не на виховання творчо мислячого педагога, особистості, що визначилась зі своїми цілями.

Термін "самовизначення" використовується в різних галузях: в психології, соціології, педагогіці, для характеристики процесу формування життєвої перспективи, дорослішання особистості та вибору професії. Самовизначення в широкому сенсі розуміється як здатність особистості до самостійної розбудови свого життя, до осмислення та регулювання життя відповідно до власних ціннісних орієнтацій.

Ціннісне самовизначення виступає як умова взаємодії "людина – світ". Як складний процес входження особистості в соціум, ціннісне

самовизначення включає наступні структурні компоненти: ціннісно-мотиваційний та змістовно-поведінковий компоненти.

Ці компоненти знаходяться у взаємозв'язку і взаємозалежності як причина (вибір мети) так і наслідок (поведінка для її досягнення). Опис цих компонентів дає досить повну інформацію про спрямованість, інтенсивність, характер процесу самовизначення і дозволяє визначати напрям механізмів самореалізації.

Для уточнення поняття "самовизначення" доцільно, на наш погляд, виділити різні типи та рівні самовизначення. Можна визначити такі типи самовизначення:

- самовизначення в конкретній трудовій функції, операції;
- самовизначення на конкретній трудовій посаді;
- самовизначення в спеціальності;
- самовизначення в професії (в групі споріднених спеціальностей);
- життєве самовизначення;
- особистісне самовизначення (як вищий рівень життєвого самовизначення);
- самовизначення в культурі (як вищий рівень особистісного самовизначення).

Самовизначення на конкретній трудовій посаді передбачає виконання досить різноманітних функцій, наприклад працю висококваліфікованого токаря чи художника, що працює лише у своїй майстерні.

Самовизначення на рівні конкретної спеціальності передбачає порівняно безболісну зміну різних трудових посад, і в цьому сенсі можливості самореалізації ще більше розширюються. Самовизначення в конкретній трудовій функції, на конкретній трудовій посаді, в спеціальності і в професії можна було б віднести до трудового самовизначення.

Наступний тип – життєве самовизначення, куди крім професійної діяльності відносяться навчання, дозвілля, вимушене безробіття та ін. І хоча

професійне самовизначення часто є найбільш значущим для багатьох людей, але навіть воно реалізується в контексті життя.

Більш складний тип – це особистісне самовизначення. Воно розглядається нами як вищий етап життєвого самовизначення, коли людині вдається дійсно стати господарем ситуації і всього свого життя. Принциповою відмінністю особистісного самовизначення від життєвого є те, що людина не просто опановує певну роль, а самостійно створює нові ролі.

Особистісне самовизначення – це знаходження самобутнього "образу Я", постійний розвиток цього образу і ствердження його серед оточуючих людей.

Нарешті, самий складний тип – це самовизначення особистості в культурі (як вищий етап особистісного самовизначення), коли діяльність людини є значним внеском у розвиток культури в її широкому розумінні.

Сказане вище дозволяє виділити основні моменти, що характеризують співвідношення понять "професійне самовизначення" та "особистісне самовизначення".

Особистісне самовизначення є більш широким поняттям, але це не означає, що професійне самовизначення цілком включається в особистісне. Професійне самовизначення в порівнянні з особистісним припускає часто більш конкретну діяльність, яка визначається специфічним предметом, умовами, засобами праці, а також специфікою міжособистісних виробничих відносин і відповідальності за дану роботу.

Ціннісне самовизначення є складовою частиною перерахованих вище типів самовизначення. Під ціннісним самовизначенням ми розуміємо процес розвитку ціннісного ставлення до явищ дійсності в ціннісній орієнтації у сфері життєво важливих інтересів особистості [8].

На даному етапі нашого дослідження представляється доцільним відповісти на питання про те, які сутнісні характеристики категорій "цінність", "орієнтація" та "ціннісні орієнтації".

Більшість авторів розглядають цінності як особливу форму відображення в свідомості людини предметів і явищ, яка розкриває їх можливості для задоволення її потреб та інтересів, що лежать в основі активності і спрямованості особистості [6]. Таке розуміння категорії "цінності" майже ні в кого не викликає заперечення, суперечки ведуться навколо питань, що конкретно може бути віднесено до поняття "цінність".

Значний внесок у розвиток теорії цінностей був зроблений видатним психологом С.Л. Рубінштейном. Аналізуючи сутність цінностей, він вважав, що цінності не первинні, вони є похідними від співвідношення світу і людини, і є тим, що людина створює в процесі історії. До цінностей, перш за все, відносяться ідеал ідея, зміст якої виражає щось значиме для людини [9].

Характеризуючи поняття "цінність", можна стверджувати, що цінності – це рішення індивіда, його вибір того, що, на його думку, є важливим і правильним. Цінності не є чимось, що можна побачити, і тому вони вислизують від розуміння. Їх можна розпізнати, тільки вивчаючи реакції та дії індивіда, що лежать в основі його поведінки [5].

Цінність не може розглядатися абстрактно від людини, адже предмети самі по собі не хороші й не погані, такими їх робить людина, тому цінність завжди включає поняття про об'єкт, ставлення до об'єкта, його оцінку, що і є суб'єктивним відображенням об'єктивного світу [10].

Під цінністю розуміються також певні феномени суспільної свідомості: релігійні, соціально-політичні, моральні і політичні принципи, ідеали, оцінки та їх критерії. Ці явища суспільного життя називаються духовними цінностями, так як вони є явищами свідомості, які містять в собі оціночне (позитивне чи негативне) ставлення до дійсності [4].

Залежно від основних галузей діяльності цінності класифікувалися за традиційною схемою: економічні, біологічні, естетичні, політичні та ін.

І.В. Дубровіна, Б.С. Круглов [8, с. 16] пропонують диференціювати об'єкти за їх ціннісним значенням для людини всередині кожної з цих

основних груп, що, на відміну від філософського і соціологічного підходу, є характерною рисою психологічного аспекту вивчення цінностей особистості.

Цінності, визначаючи центральну позицію особистості, відіграють важливу роль при формуванні та розвитку структури особистості, вони впливають на загальний підхід до світу, надають сенс і напрямок суспільної позиції. Цінності опосередковують самооцінку шляхом зіставлення з так званим "ідеальним Я".

У нашому дослідженні "орієнтація" – це процес особистісного розвитку, в якому формування, зміна, інтеграція її компонентів веде до більш високої цілісності [6]. Орієнтація як спосіб діяльності виступає важливим елементом структури ціннісних орієнтацій. В.П. Тугарінов виділяє кілька груп орієнтації на:

1. Цінності життя: здоров'я; радість життя; спілкування з іншими людьми.

2. Цінності культури: матеріальні (техніка, одяг, їжа, житло); соціально-політичні (справедливість, мир, безпека, громадський порядок, людяність); духовні (освіта, наука, мистецтво) [10].

Ціннісні орієнтації є найважливішим компонентом структури особистості, в них ніби узагальнюються весь життєвий досвід, накопичений особистістю в процесі її індивідуального розвитку. Це той компонент структури особистості, який являє собою деяку сторону свідомості, навколо якої обертаються помисли, почуття людини.

Поняття ціннісної орієнтації дозволяє розглядати особистість як систему соціальних (за походженням) ціннісних відносин до світу, вони стають чи не основними при соціально-психологічному аналізі особистості.

Педагогічний зміст поняття "орієнтація" має на увазі зростання людини, яка освоює навколишнє дійсність, шукає своє місце у світі. Причому освоєння зовнішнього світу і пізнання самого себе у студента відбувається у взаємодії з викладачами, які цілеспрямовано допомагають йому у цьому надзвичайно важкому процесі.

Логіка аналізу сутнісних характеристик процесу орієнтації потребує звернути увагу до суб'єктів виховання, до того рівня взаємозв'язку "особистість – суспільство", який приводить нас до діалектичного закону балансу потреб, обумовлює логіку становлення життєвих орієнтирів особистості.

Закони діалектики, реалізуючись у педагогічних процесах, відображають еволюцію цінностей суспільства. У період радикальних змін в суспільстві різко загострюються протиріччя зміни пріоритетів минулого, сьогодення і майбутнього. Процес орієнтації особистості на цінності покликаний зняти протиріччя, що породжують невпевненість, дезорієнтацію.

Отже, в нашому дослідженні ми розглядаємо процес орієнтації особистості в освітньому процесі як "процес особистісного розвитку, в якому формування її компонентів веде до більш високої цілісності поетапно" [6].

Процес орієнтації припускає наявність трьох взаємопов'язаних фаз, що забезпечують розвиток. Фаза присвоєння особистістю цінностей суспільства в залежності від свого функціонування продукує ціннісне ставлення, ціннісні орієнтації та ієрархію ціннісних орієнтацій. Фаза перетворення є центральним компонентом орієнтації. Фаза прогнозу завершальна, забезпечує формування життєвих перспектив особистості як критерію орієнтації.

Таким чином, можна зробити висновок про те, що мотивація складає психологічну сутність механізму орієнтації, який представляє собою ряд фаз. Враховуючи, що на всіх етапах розвитку особистості всі фази працюють синхронно, ми умовно виокремимо третю фазу – проектування, тому що для нашого дослідження вона представляє найбільшу значимість.

Роль і значення вибору як механізму саморегуляції, ціннісного механізму відзначають багато педагогів-дослідників [6, с. 22]. Розглядаючи ситуацію вибору як завершальний етап самовизначення студентів, ми розглядаємо "прийняття рішення до досягнення мети", як завершальний етап

формування мотивації. Даний висновок дає нам усі підстави вважати, що мотивація досягнення впливає на ціннісне самовизначення студента.

Висновки. Таким чином, узагальнюючи вищесказане зробимо висновки: аналіз існуючих точок зору на дану проблему дозволив визначити мотивацію досягнення як психологічний механізм розвитку особистості від потреб до цінностей; визначаючи мотивацію досягнення як механізм, ми підкреслюємо його педагогічну сутність, а отже, і реальну можливість впливати на розвиток особистості студента в спеціально організованих ситуаціях життєдіяльності.

Актуальні напрямки подальшої розробки окресленої проблеми. Подальша розробка аксіологічного підходу до процесу розвитку мотивації досягнення у студентів, яке потребує врахування чотирьох етапів формування мотиву досягнення та відповідним механізмом процесу орієнтації особистості у світі цінностей. Подальше дослідження цінностей у студентів, що виступають як основа для формування мотивації досягнення, яка в свою чергу сприяє самовизначенню особистості.

Список літератури:

1. Аканова Р.А. Формирование ценностной ориентации школьников к знаниям по физике на современном уроке: автореферат дис. канд. пед. наук / Р.А. Аканова. – М., 2000. – 20 с.
2. Василенко В.А. Ценность и оценка: автореферат дис. канд. філос. наук / В.А. Василенко. – Киев, 1964. – 21 с.
3. Дробницкий О.Г. Мир оживших предметов / О.Г. Дробницкий. М.: Политиздат, 1967. – 351 с.
4. Здравомыслов А.Г. Потребности. Интересы. Ценности / А.Г. Здравомыслов. – М.: Политиздат, 1986. – 223 с.
5. Каган М.С. Философская теория ценностей / М.С. Каган. – СПб.: Образование, 1998. – 205 с.

6. Кирьякова А.В. Теория ориентации личности в мире ценностей: монография / А.В. Кирьякова. – Оренбург: ОГПУ, 1996. – 188 с.
7. Маркова А.К. Формирование мотивации учения / А.К. Маркова, Т.А. Матис, А.Б. Орлов. – М.: Знание, 1990. – 234 с.
8. Повзун В.Д. Ценностное самоопределение студентов в педагогическом образовании в условиях университета: автореферат дис. канд. пед. наук / В.Д. Повзун. – М., 1996. – 20 с.
9. Рубинштейн С.Л. Основы общей психологии / С.Л. Рубинштейн. М.: Психология. – 1976. – 424 с.
10. Тугаринов В.П. О ценностях жизни и культуры / В.П. Тугаринов. – Л.: Изд-во Ленингр. Ун-та, 1960. – 156 с.
11. Шаров Ю.В., Кузьмина Э.М. Осознание учащимися значимости знаний – условие формирования их познавательных интересов / Ю.В. Шаров, Э.М. Кузьмина // Советская педагогика. – 1974. № 6. – С. 41–49.
12. Щукина Г.И. Активизация познавательной деятельности учащихся в учебном процессе / Г.И. Щукина. – М.: Педагогика, 1979. – 234 с.

Горчинский Сергей Владимирович. Взаимосвязь ценностного самоопределения и мотивации достижения студентов университета.

В статье рассматривается проблема развития мотивации достижения у студентов разных курсов и факультетов в условиях университетского образования. Рассмотрены основные моменты, характеризующие соотношение понятий "профессиональное самоопределение" и "личностное самоопределение".

Ключевые слова: профессиональное образование, мотивация достижения, ценностное самоопределение, профессиональное самоопределение, личностное самоопределение.

S. Gorchinsky. Interconnection of value self-determination and motivation by university students ' achievements

The problem of students motivating to achieve in different courses and faculties in university education is considered in the article. The main points that characterize the relationship of concepts "professional identity" and "personal self-determination" are studied.

Key words: professional education, achievement motivation, value self-determination, professional self-determination, personal self-determination.